

**„Falu a városban” – Miskolc városrészeinek társadalomtörténete,
kulturális változásai a 19-20. században**

NKFI „OTKA” K 135501

Kutatási zárójelentés

Összegzés

A Herman Ottó Múzeum kutatási programja *Falu a városban* címmel a 19–20. századi magyarországi urbanizáció és paraszti polgárosodás folyamatainak lokális-regionális feltárását célozta, Miskolc város és a környező egykori falvak, később városrészé váló települések (kiemelten Görömböly-Tapolca, Hejőcsaba és Szirma) kulturális kapcsolatainak komplex társadalomtörténeti, várostörténeti, néprajzi és kulturális antropológiai vizsgálatával.

A kutatócsoport a városfejlődés folyamatainak modell értékű példaként egy történeti és néprajzi alapkutatás keretében dolgozta fel a Miskolchoz csatolt városrészek társadalmi-kulturális változásait a 19–20. században. Ehhez megalapozó kutatásként kapcsolódott a vizsgált települések középkori és kora újkori történeti forrásanyagának feltárása.

A kutatásban részt vevő személyek köre a projektidőszak alatt nem változott. A befogadó intézmény, Herman Ottó Múzeum munkatársai: *Tóth Arnold* történész-etnográfus, vezető kutató; *Bodnár Mónika* etnográfus, *Viga Gyula* etnográfus, *Hajdú Ildikó* kulturális antropológus; a Miskolci Egyetem oktatói: *Gyulai Éva* történész, *Kunt Gergely* történész; a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltára munkatársai: *Kis József* történész, levéltárigazgató és *Bodnár Tamás* történész, főlevéltáros.

A három bevont intézmény, és negyedikként a saját rendezésű konferenciáknak szakmai háttérrel és helyet biztosító MTA Miskolci Területi Akadémiai Bizottság (MTA MAB) szerepvállalása révén a projekt összefogta és átívelte az észak-magyarországi régió tudományos szereplőit. Intézményközi, interdiszciplináris együttműködés valósult meg, amely a vidéki bölcsészet- és társadalomtudományi kutatások számára a jövőben másutt is követendő példa lehet.

A projektben megvalósult három saját rendezésű országos konferencia Miskolcon, amelyeken elhangzott 29 konferenciaelőadás- és poszter. A projektben részt vevő 8 kutató összesen 21 folyóiratcikket és szaktanulmányt publikált. Legfontosabb publikáció a kutatást összegző záró tanulmánykötet, amely 2024-ben jelent meg 300 nyomtatott példányban, 512 oldalon. A kutatás során feltárt közgyűjteményi forrásokat egy nyílt hozzáférésű kutatói adatbázisban publikáltuk a Herman Ottó Múzeum honlapján. <https://hermuz.hu/online-adatbazisok/> Ugyanitt létrehoztunk egy önálló aloldalt a kutatás eredményei számára, ahol szintén Open Access hozzáféréssel közzétettük a projektben megjelent összes publikációt. <https://hermuz.hu/publikaciok/>

Az elvégzett munka messze túlmutat Miskolc várostörténetén: az urbanizáció kelet-közép-európai folyamatainak általánosan is érvényes tanulságait alapozzák meg a projektben megjelent tudományos publikációk. A támogatási szerződésben rögzített munkaterv szerint valósult meg a projekt, attól való eltérés csupán annyi, hogy a Covid világjárványra és az ukrajnai (Beregszász, Állami Területi Levéltár) kutatási helyszínre való tekintettel a záró tanulmánykötet és jelen beszámoló elkészítésére egy év hosszabbítást kértünk és kaptunk.

Eszközbeszerzés

A munkatervben szerepeltetett eszközbeszerzés (informatikai eszközök, háttértárak, digitalizáló eszközök vásárlása) az első projektévben megvalósult, egy tervezett videokamera megvásárlásának kivételével. A kutatási terv szerint a vizsgált településrészekén végzett néprajzi terepmunka (személyes interjúzás) során videófelvevételek is készültek volna az adatközlőkkel. A 2020–2021-ben zajlott áruellátási nehézségek és áremelkedések miatt végül ettől eltekintettünk, és csak hangfelvételekkel dolgoztunk a kutatás során (lásd részletesebben az első évről szóló részbeszámolóban). A digitalizálási céllal megvásárolt szkennereket és háttértárakat az online adatbázisba feltöltött közgyűjteményi tartalmak (fotók, dokumentumok, tárgyak) feldolgozása során használtuk; a három laptop és egy asztali PC a kutatók személyes munkáját szolgálta. A megvásárolt eszközök mindegyike a Herman Ottó Múzeum vagyontárába került, személyi használatra kiadott munkahelyi eszközként.

Konferenciák

A Munkaterv fontos vállalása volt, hogy egy-egy saját rendezésű, országos meghirdetésű nyitó- és egy záró konferencián kerülnek bemutatásra a kutatási előzmények és tervek, illetve az elért eredmények.

- Nyitó konferencia: 2021. szeptember 30., MTA MAB Székház, Miskolc – 4 szekcióban 12 előadás, 50 résztvevő
- Záró konferencia: 2023. november 27., MTA MAB Székház, Miskolc – 4 szekcióban 13 előadás, 50 résztvevő

Ezekén felül egy időközi, az MTA Miskolci Területi Bizottságának *Néprajzi és Kulturális Antropológiai Munkabizottságával* közös szervezésű konferenciát is rendeztünk 2022. november 8-án. Itt a kutatócsoport 4 előadással szerepelt, 60 résztvevő érdeklődése mellett.

A saját szervezésű konferenciákon túl a kutatócsoport minden tagja legalább egy-egy, összesen 8 tudományos előadással szerepelt más konferenciákon. Kiemelkedik ezek közül az első projektévben az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem *OTKA Régiótörténeti Kutatócsoportjával* való együttműködés, ahol egy 4 előadásból álló szekciót a mi kutatócsoportunk szervezett az egriek 2021. október 21–22-én megrendezett közigazgatástörténeti konferenciáján.

Publikációk

A munkatervben vállalt tudományos publikációk – mint legfontosabb eredmények – mind megvalósultak, sőt a teljesítés meghaladta a tervezett mértéket. A személyenként legalább kettő, összesen 16 publikáció helyett végül 21 jelent meg (lásd a közlemények jegyzékét). Kutatócsoportunk publikációs fórumai jellemzően regionális tudományos periodikák voltak: *Történelem és Muzeológia Online* (ISSN 2064-7530), *Levéltári Évkönyv Új Folyam* (ISSN 2677-0555), *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* (ISSN 0544-4225), továbbá országos kitekintésű folyóiratok, mint a *Néprajzi Látóhatár* (ISSN 1215-8097) és a *Történeti Földrajzi Közlemények* (ISSN 2064-390X). Ezekén kívül az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem egy konferenciakötetében (*Régióink Története* III. ISSN 2732-1452), a Miskolci Egyetem és a nyíregyházi Jósza András Múzeum egy-egy ünnepi kötetében (ISBN 978-963-358-305-0 és ISBN 978-615-5619-29-8) láttak napvilágot a kutatás eredményei.

A munkatervben vállalt záró tanulmánykötetünk a Herman Ottó Múzeum kiadásában jelent meg, 512 oldalon, 300 példányban, B5-ös formátumú keménytáblás print kötetként, 5

db térkép melléklettel, a vezető kutató szerkesztésében, a kutatócsoport minden tagjának egy-egy könyvfejezet terjedelmű, összesen 8 db tanulmányával, angol rezümékkel. A tervezett 360 oldalhoz képest jelentősen nagyobb terjedelemben készült el a kötet (a kutatás során napvilágra került fotóanyag jelentős része, és Hajdú Ildikónak egy 120 oldalas kézírata az 1945 utáni városépítészeti változásokról végül nem került bele, terjedelmi okok miatt).

A záró tanulmánykötet eredményei

Tóth Arnold (szerk.): *Város, falu, városrész. Tanulmányok a Miskolchoz csatolt falvak történetéről és néprajzáról*. Herman Ottó Múzeum, Miskolc, 2024. (ISBN 978-615-5525-56-8).

A kötet műfaja szerkesztett tanulmánykötet, ami eltér az eredetileg tervezett monográfia műfajától. Ennek oka, hogy az egyes kutatási témák önálló egységeket alkottak, és a több vizsgált településrész miatt nem láttuk indokoltnak egy-egy földrajzi egység monografikus feldolgozásának megvalósítását. A kutatás szempontjából hasznosabb eredménynek tartjuk, hogy tematikus metszetekben, a városhoz csatolt egykori falvakat egymással is összehasonlítva készültek el az összegző tanulmányok.

Gyulai Éva a Miskolc környéki térség középkori és kora újkori történetét alapjaiban meghatározó (a 16. században elpusztult, 1945-ig azonban egyházi javadalomként és uradalomként folyamatosan létező) tapolcai bencés apátság javadalmait, a mindenkori apátok személyét, a birtokviszonyokat és az apátság jobbágyfaluja, Görömböly történetét foglalta össze a 15–18. század időszakában. Ugyanezt a korszakot vizsgálta Bodnár Tamás, összefoglalása kiegészíti Gyulai Éva munkáját: míg előbbi a birtokosokkal és birtokviszonyokkal, addig Bodnár Tamás az adózó népességgel, a török kori elnéptelenedésekkel, újratelepítésekkel, adófizetői névsorokkal, a lakosság demográfiai folyamataival foglalkozó hároméves munkáját összegezte a kötetben. Mindkét tanulmány jelentős új eredményeket tartalmaz, különösen a Miskolc környéki falvak 18. századi újra benépesítésével kapcsolatos források tekintetében.

Kettőjük témáját folytatja Bodnár Mónika, aki a 18. századtól kezdődően vizsgálta két település, Görömböly és Hejőcsaba egyházi anyakönyveit, családok és személyek szintjére lebontott mikrovizsgálatokkal bemutatva a demográfiai változásokat.

Elméleti igényű összegzést ad Miskolc és a környező falvak 19–20. századi kapcsolatrendszeréről, különösen azok gazdasági vetületéről Viga Gyula átfogó tanulmánya. Kutatási eredményeinek kiemelkedő értéke, hogy a kortárs néprajzi gyűjtésekből kirajzolódó, „kétlakinak” nevezett ipari-mezőgazdasági életmód és megélhetési stratégia vonatkozásában annak kialakulási folyamatáról nemzetközi kitekintésű társadalmi modellt állít fel írásában.

A falvak városhoz csatolásának a fizikai terekben, épített környezetben és településszerkezetben megragadható folyamatát, annak változásait, mérföldköveit összegzi Hajdú Ildikó nagyívű tanulmánya, 166 fotóval és ábrával, közel 120 oldalon. Lényeges szempont, hogy vizsgálati metszetében összehasonlító elemzést végez az egyes településrészek (Görömböly, Hejőcsaba, Szirma, Martintelep, Miskolc-Tapolca) különbségeire fókuszálva. A kötethez kapcsolódó térképmelléklet ennek a tanulmánynak az ábráit gazdagítja.

A vezető kutató, Tóth Arnold lényegében folytatja és a 20. század végéig terjedően tovább vizsgálja a Viga Gyula által megkezdett tematikát, külön kitérve az általa kutatott település, Görömböly identitásának, szimbolikus tereinek és a Miskolccal való kulturális kapcsolatainak kérdéseire.

Kunt Gergely kutatási témája a településfejlődés egyik speciális, ám nemzetközi kontextusban is kimagaslóan kutatott esete, a turizmus által meghatározott és a nemzeti kultúra narratívájában is értelmezett urbanizáció volt. Ennek helyi példáját találta meg Görömböly-Tapolca (később Miskolc-Tapolca) fürdőfejlesztésének történetében, amelyet a lokális konfliktusokon keresztül mutat be az összegző kötetben. A tanulmányok kronológiai rendjét zárja Kis József művelődéstörténeti összefoglalása, amelyben a dualizmus korától a rendszerváltozásig vizsgálja Hejőcsaba és Görömböly oktatási-, kulturális-, egyesületi- és egyházi életének urbánus jellemzőit és azok helyi identitásban betöltött funkcióját.

A publikációk kivétel nélkül elérhetők és ingyenesen letölthetők a Herman Ottó Múzeum honlapjáról, ahonnan a projekt aloldalának linkgyűjteménye az egyes tanulmányok és könyvfejezetek eredeti online forráshelyére vezet. <https://hermuz.hu/publikaciok/>

A kutatási eredmények hasznosulásának egyik fontos csatornája lesz a záró tanulmánykötet könyvbemutatóinak és könyvismertetéseinek 2025-ben elinduló sorozata. Már a projekt időszakán, munkatervén és költségvetésén kívüli rendezvényként szerveztük meg az első könyvbemutató alkalmat az érintett településrészek közül Görömbölyön a Művelődési Házban 2025. január 21-én, ahol 80 fős (nagy részt helyi) érdeklődő közönség számára három ismeretterjesztő előadásban mutattuk be a legfontosabb kutatási eredményeket. 2025 első felében további alkalmakat tervezünk, kiemelkedik ezek közül a Néprajzi Társaság Városnéprajzi Szakosztályával közös szervezésben előkészített országos kötetbemutató, budapesti helyszínen.

Kutatói adatbázis

A munkatervben vállalt kutatói adatbázis elkészült: a kutatás során feltárt, többségében közgyűjteményekben és kisebb részben magántulajdonban lévő dokumentumok (tárgyak, fotók, írott források, köz- és magánokiratok, korábbi gyűjtések, publikálatlan kéziratok) online gyűjteménye a Herman Ottó Múzeum által használt Múzeum Digitár rendszeren keresztül nyilvánosan hozzáférhető.

Az adatbázis két részre oszlik: egyik része bárki számára nyitott, az Open Access keretében alkalmazott Creative Commons CC BY-NC-SA licenz szerint; másik része – a szerzői jogi korlátozások miatt – csak kutatási engedéllyel, a múzeumi kutatószolgálat keretében, az intézmény szerverén keresztül hozzáférhető. Az adatbázis folyamatosan bővül, a zárójelentés készítésének idején állománya 1337 rekord, rekordonként változó mennyiségű jpg és pdf állományú digitalizált tartalommal (fotóval és dokumentumoldallal).

<https://hermuz.hu/online-adatbazisok/>

Kiemelkedő eredmények

A projekt egy alapkutatás volt, elsődleges adatgyűjtéssel, forrásfeltárással, primer közlésekkel és a vizsgált jelenségek első interpretációjának szándékával. Jelentős mennyiségű, korábban ismeretlen történeti forrásanyag: középkori és kora újkori (nagy részt latin nyelvű) levéltári iratanyag, a város és a környező falvak kapcsolatainak jogtörténeti, közigazgatástörténeti, egyháztörténeti előzményei kerültek feldolgozásra az Egri Érseki Levéltár és a Beregszászi Állami Területi Levéltár, valamint a Borsod-Abaúj-Zemplén Vármegyei Levéltár gyűjteményéből. Hasonlóan gazdag eredmények születtek az adólajstromok szisztematikus feldolgozásából és az anyakönyvi adatelemzésekből, a történeti demográfia vonatkozásában.

Árnyalt képet kaptunk Miskolc és térsége gazdasági kapcsolatrendszeréről: az áruk és a munkaerő áramlása, a közlekedés, a lakóhely és munkahely kettőssége, a kétlaki gazdálkodás (ipar és háztáji), a szocializmus kori falu-város kapcsolatrendszer, az életmódtörténet és mentalitástörténet, a városias és falusias művelődési jelenségek komplex struktúráinak plasztikus leírásai ezt követően összehasonlító vizsgálatok alapját képezhetik.

Maradtak tartalékok a városépítészeti a városépítészeti, a térszerkezet és térhasználat, a szimbolikus terek és lokális identitás összefüggéseinek bemutatása terén, mint ahogyan az eredmények népszerűsítő formában (kiállításokban, helytörténeti olvasókönyvben, online tartalmakban) való disszeminációja is hasznára válhat a szélesebb értelemben vett helyi és országos nagyközönségnek.

Miskolc, 2025. január 28.

Dr. Tóth Arnold
vezető kutató

történész-etnográfus, főmuzeológus
Néprajzi Tár osztályvezető
Herman Ottó Múzeum